

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ

В статті проаналізовані сучасні погляди на «поняття прийняття рішень» практичними психологами. Воно частково розглянуто з боку висування особистістю тверджень, які допомагають при виборі певних альтернатив та прийнятті рішень у складних життєвих ситуаціях (Ю. Козелецький, Д.Н. Узнадзе). Подано аналіз явища саморегуляції особистості у вигляді використання особистісних диспозицій у поєднанні з вольовою активністю та виділені процеси протікання вольового акту (В.О. Іванніков, К.М. Корнілов, О.Ю. Мандрікова). Проведений аналіз наукових робіт пов'язаних взаємодією особистісного вибору та процесу саморегуляції, що відображають елементи поетапного процесу прийняття рішень практичним психологом (В.І. Моросанова, В.М. Дружинін). Описані умови формування стратегій поведінки при прийнятті рішень у вигляді планування подальших дій (О.В. Бітюцька). Також приведено поєднання особливості діяльності та внутрішньоособистісної активності на різних рівнях її прояву. Розглянуті структурні компоненти прийняття рішень з точки зору особистості психологів та професійного мислення. Виділені ключові компоненти особистості, що впливають на прийняття рішень при зміні досвіду роботи.

Ключові слова: *Професійне мислення, прийняття рішень, вольовий акт, вчинок, внутрішньоособистісна активність, саморегуляція, творчість.*

Постановка проблеми. Динаміка розвитку суспільства потребує активності зі сторони її представників у вигляді рішучих дій. Ці дії виникають в результаті спроможності людей швидко приймати якісні рішення. В різних галузях, поняття прийняття рішень, має свою специфіку. У зв'язку з динамічним розвитком психології виникає потреба в уточненні специфіки поняття «прийняття рішень» практичними психологами, яке в свою чергу має бути проявом їх професійного мислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явище прийняття рішень розуміють, як процес когнітивної сфери особистості (Д. Канеман, П. Словік, А. Тверські, Ю. Козелецький), як вибір у вольовому та мотиваційному процесі (В.А. Іванніков, Д.М. Узнадзе, Т.В. Корнілова, В.В. Петухов, Х. Хекхаузен, О.Г. Асмолов, С.Л. Рубінштейн), як особистісний вибір у процесі саморегуляції (Д.О. Леонт'єв, В.І. Моросанова, А.В. Петровський). Вибір розглядається, як особистісний процес (А. Маслоу, А. Дж. Келлі, Л.І. Анциферова, А.М. Айламазян), як колективний процес (К. Левін, Р. Аткинсон). З вищезазначеного ми бачимо, що прийняття рішень не розглядалось у контексті професійного мислення практичних психологів.

Мета статті. Розглянути процес прийняття рішень, як характеристику професійного мислення практичного психолога.

Виклад основного матеріалу. Західні науковці схильні розглядати прийняття рішень у контексті психологічної теорії прийняття рішень. Ця теорія відображає систему загальних тверджень у вирішенні задач, спрямованих на прийняття рішень. Спираючись на таку трактовку поняття виділяють п'ять класів тверджень. Перший клас тверджень вказує на те, що уява задачі спрямованої на прийняття рішень є сууго суб'єктивним образом. Другий

клас тверджень відображає суб'єктивну цінність результату, тобто його користь для людини. До третього класу відносять твердження суб'єктивної ймовірності умов прийняття рішень та подальших наслідків. У психологічній теорії прийняття рішень немаловажний четвертий клас тверджень який описує стратегії вибору поведінки. П'ятий клас тверджень описує фактори, які керують процесом рішення серед яких є вплив оточуючого середовища, соціальної групи та самої особистості, яка приймає рішення [4].

Твердження вказаних типів взаємопов'язані з особистістю на рівні суб'єктності, що в свою чергу є відображенням таких особистісних диспозицій, як: суб'єктивне сприйняття інформації з оточуючого середовища; оцінку з боку цінностей та досвіду; вибору стилю подальшої дії; опір зовнішнім факторам, які можуть вплинути на результат рішень. З вищезазначеного витікає необхідність зробити акцент на вольовому прояві особистості, який в свою чергу проявляється в прийнятті рішень та в процесі саморегуляції.

Отже процес вибору може грати роль функції волі. В даному контексті виникає питання вольової регуляції. З даного приводу В.А. Іванніков вказує на явище вибору у ситуації боротьби мотивів. Саме в даному випадку особистістю усвідомлюються актуальні мотиви та цілі [3].

Слід зазначити, що прийняття рішень може сприяти та супроводжувати вольовий процес. В прийнятті рішень при здійсненні вольового акту, особистість обирає стиль поведінки. Вважаємо за важливе вказати, що Д.М. Узнадзе виділив три періоди протікання вольового процесу, як процесу прийняття рішень. Спочатку виникає підготовчий період рішення в якому людина аргументує, яке рішення слід прийня-

ти. Другий етап освідчує прийняття рішень для подальшої дії, на якому проявляється усвідомлення продуманого плану. Останній етап освідчує саме реалізацію дій спрямованих на прийняття рішень. На останньому етапі людина діє під впливом сформованої за допомогою рішення установки, що в свою чергу зумовлює впорядковану доцільність вольового процесу [13].

На нашу думку немаловажним в теорії прийняття рішення, як вольової поведінки є енергійне рішення, яке описується як первинний вольовий акт. До змісту цього поняття входить чотири характеристики. Перша вказує на те, що під час прийняття рішення людина відчуває напругу в певній частині тіла. Друга характеристика означає чітке уявлення того, що треба зробити, тобто уявляється схема подальших дій. Третьою характеристикою акту прийняття рішення виступає специфічне особистісне відчуття, яке описується як - «Я хочу». Останньою характеристикою є відчуття зусилля подолання перешкоди. Четверта характеристика прийняття рішення виникає у самому процесі звершення [13]. Для нас є немаловажними ці характеристики, особливо остання, тому що вона частково вказує на те, що людина під час прийняття рішень намагається знайти вихід із тієї актуальної життєвої ситуації, яка при емоційному сприйманні може розцінюватись як складна.

Особистість людини може впливати на прийняття рішень по різному. У імпульсивних людей в прийнятті рішень немаловажну роль відіграють обставини. Вони навмисно віддають себе під владу обставин з впевненістю, що раптовий момент може принести певне рішення. На відміну від імпульсивних, нерішучі люди навмисно відкладають момент прийняття рішень, сподіваючись на те, що життєва ситуація зміниться і тим самим піднесе конкретне для цієї ситуації рішення. Розглядаючи вольовий процес С.Л. Рубінштейн розглядає чотири категорій дій. Перша відображає цілеспрямовані, усвідомлені регулюємі дії. Друга - не вольові та ненавмисні. До складу третьої категорії входять вольові та ненавмисні. Четверта включає навмисні та не вольові [11].

У вольовому процесі кожна категорія дій має свою схему. Таким чином прийняття рішень у вольовому процесі є свідомою, цілеспрямованою дією за допомогою якої людина здійснює поставлену мету, підпорядковуючи свої імпульси свідомому контролю та змінення оточуючого середовища згідно своїх задумів. Саме тут з'являється внутрішньоособистісна активність, яка в залежності від усвідомленості і може мати вигляд інтенції при прийнятті рішень до подальших дій. Ми вважаємо за важливе зазначити, що на даному етапі виникає проблема

сприйняття суб'єктом образу актуальної дійсності в якій і буде прийматися рішення.

Підчас вибору особистість починає розумово оцінювати всю ситуацію. Саме тут прийняття рішень відноситься до планування подальших дій, коли особистість когнітивно оцінює ситуації. Цей процес визначають, як систему інтегрованих когнітивних та емоційних процесів, пов'язаних з багаточисленними оцінками людиною самою себе та ситуації в яких вона знаходиться. До структурних компонентів цього процесу входять: суб'єктивна складність, ступінь прогнозованості, наявність втрат та варіантів вирішення, особистісних можливостей та досвіду. Прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях проходить за участю локус контролю особистості та рівня тривожності. Вони пов'язані з такими факторами ситуації, як невідконтрольність, невизначеність, важкість прийняття рішень та нестача внутрішніх ресурсів [1].

Вибір стратегії поведінки в складних життєвих ситуаціях залежить від: прогнозованості ситуації, сприймаємою невідконтрольністю, невизначеністю, стратегіями уникнення і пошуку соціальної підтримки та критерієм недостатності особистісних ресурсів. Отже когнітивне оцінювання ситуації відображає, процес суб'єктивного сприйняття та інтерпретації, результатом якого є суб'єктивна картина ситуації яка представлена в індивідуальній свідомості. До процесу прийняття вибору при оцінюванні ситуації, також долучається особистісна рефлексія емоційних станів пов'язаних з актуальною ситуацією, в якій і виступає суб'єктивним критерієм [1].

Когнітивне оцінювання у свою чергу має вигляд регуляції інтелектуальних стратегій, у яких суб'єкт обирає між різними гіпотезами, різними напрямками дослідження ситуацій, та варіантів можливих відповідей з різними альтернативами [5]. В даному випадку прийняття рішень постає, як особистісний вибір у вигляді внутрішньої діяльності спрямованої на пошук розв'язання невизначеності ситуації за допомогою однієї з більш привабливих альтернатив та прийняття відповідальності за її реалізацію, яка характеризується особистісними підставами та спрямованістю вибору. Таке трактування призводить до визначення активного та реактивного видів вибору. Вони взаємопов'язані з особистісними диспозиціями у вигляді: життєстійкості, толерантності до невизначеності, усвідомленості життям, відношенням до особистого майбутнього, протяжністю часової перспективи, особливостями самоорганізації діяльності, рівня оптимізму та самоефективності [7].

Прийняття рішень у вигляді вибору людини може мати творчий, реалістичний, ціннісний або гедоністичний прояв. Об'єднуючи особис-

тісні диспозиції та реалізуючи її кризь діяльність, вибір має прояв у привабливості важкодосяжних цілей, спрямованість до комунікативної та ризикової діяльності, можливість побудови нового на основі важкодосяжних цілей у взаємодії з іншими. Саме тут важливо вказати на творчому прояві вибору. Саме в ньому поєднуються міжособистісна комунікація у складних життєвих ситуаціях та невизначених ризиках і жаги зробити щось нове[6].

Слід зазначити, що прийняття рішень психологом, проявляється в специфічності рішення різного роду завдань в ситуаціях психодіагностичного дослідження, прийнятті рішень персональних рішень, при виборі схем дослідження [5]. В даному контексті використання нестандартного або творчого підходу до прийняття рішень, являє одним з важливих компонентів успішності та унікальності при подальшому результаті виконаних дій.

Вибираючи, особистість навмисно регулює особисту поведінку. Регуляція починається після самомотивації та прийняття рішень. Таким чином сама дія відображає ситуацію контролю. Цей процес контролю має свої етапи протікання у визначенні мети, формулюванні очікувань, оцінки умов реалізації поведінки та оцінці результатів [2]. На наш погляд в останньому елементі, оцінки результатів, у практичного психолога в процесі оцінювання результатів діяльності включається рефлексивний процес спрямований на зміну та перебудову просторового образу об'єкту спостереження.

Виходячи з того, що прийняття рішень пов'язано з особистими диспозиціями, його можна побачити у процесі саморегуляції. Процес саморегуляції складається з таких компонентів як: приймаєма мета; моделювання умов; реалізацію програми; задіяння суб'єктивних критеріїв досягнення мети; контролювання і оцінка реальних результатів; рішення о корекціях системи саморегуляції [8].

З вищевказаного можна зазначити, що прийняття рішень може бути реалізовано як на поведінковому так і на діяльнісному рівнях активності особистості. Поведінковий рівень розглядається, як слабко рефлексивний процес визначення дій у відповідь на проблемну ситуацію, детермінований особливостями зовнішніх ситуаційних перешкод у взаємодії та порушенням почуття цілісності «Я», що супроводжується актуалізацією захисних дій та тимчасовим відходом від реалізації мети діяльності. Діяльнісний рівень активності – рефлексований та керований суб'єктом процес формування дій, спрямованих на розв'язання вихідного протиріччя проблемної ситуації на основі усвідомлення мети діяльності, альтернативних засобів її досягнення та відповідального

вибору певного способу дій. Аналізуючи прийняття рішень на діяльнісному рівні активності, структуру прийняття рішень можна розглядати з чотирьох елементів: сприйняття умов ситуації, постановка проблеми, вибір мети та цілеутворення; вироблення варіантів дій, висування гіпотез; вибір певного варіанту дії згідно меті; реалізація дій та співвіднесення їх результату з вихідною метою [14].

Отже, особистість досягає своєї мети за допомогою саморегуляції особистого вибору на який в свою чергу впливають такі особистісні характеристики як: тип характеру, самосвідомість, спрямованість, усвідомлення різних подразників діяльності. Саме тут важливе усвідомлення особистістю саморегулятивних характеристик, які системно організовані у процесі внутрішньої психічної активності людини з ініціації, побудови, підтриманню і керування різними видами і формами довільної активності, що зумовлює реалізацію досягнення поставлених цілей. До особливостей саморегуляції особистості відносять планування та програмування досягнення мети, урахування внутрішніх та зовнішніх умов, оцінювання та корегування своєї активності для отримання певних результатів. Планування відображає усвідомлення особливостей цілепокладання з точки зору автономності мети, дійсності, реальності, стійкості та деталізованості. Моделювання відображає наявність уявлень о внутрішніх та зовнішніх умов досягнення мети. Програмування характеризується усвідомленістю побудови способів та послідовності дій у досягненні прийнятої мети. Останній елемент саморегуляції спрямованої на досягнення мети є здатність оцінювати свою поведінку та результати своєї діяльності [9].

Прийняття рішень у вигляді вибору може здійснюватись у ситуації протиріччя трьома способами: редукції критичного змісту ситуації, знижуючи при цьому рівень напруженості; оптимального подолання використовуючи усвідомлюючи принципи особистості поведінки; самовдосконалення своїх особистісних якостей [10]. Саме тут вибір починає набирати вчинкової природи. У виборі особистість піддає себе самовипробуванням, що призводить до самовдосконалення, яке спонукає особистість прагнути вирішити внутрішні суперечності, які в свою чергу формують цілісність «Я» [12].

З вище проаналізованої літератури ми можемо зазначити, що в структурі процесу прийняття рішень практичними психологами приймають участь такі особистісні характеристики, як: креативність; рефлексивність; вміння планувати свої дії; здатність приймати відповідальність, ставити перед собою мету, мати саморегулюючі стратегії поведінки, мати змогу позитивно самомотивувати себе; бути вольовими та

рішучими до дій. Виходячи з вищезазначеного ми робимо висновок що, прийняття рішень практичним психологом є особистісно рефлексивний процес спрямований на усвідомлення психологом своїх стратегій поведінки, у вигляді внутрішньоособистісної інтенції, зорієнтованої на вибір подальших дій згідно побудованого і постійно змінюваного образу особисто сприймаємої життєвої ситуації та її безпосередніх учасників, на яких спрямовується відповідальність подальших дій зі сторони психолога.

Для виявлення вираженості показників прийняття рішень практичними психологами нами було проведено дослідження в якому прийняли участь 125 практичних психологів з різних областей України. Нами було використано батарею методик: «Тип мислення» (Г.В. Рязапкіна); «Практична спрямованість мислення» (Н.В.

Володіна); «Визначення рівня рефлексивності» (А.В. Карпов); «Діагностика опановуючої поведінки у стресових та проблемних для особистості ситуаціях» (Л.І. Вассерман); «Подолання важких життєвих ситуацій» (Н.Є. Водоп'янова); «Діагностика особистої креативності» (Є.Є. Туннік); «Стиль саморегуляції поведінки» (В.І. Морсанова).

Респонденти були об'єднані у дві групи з різним стажем роботи: група «А» - до п'яти років роботи; група «В» - більше п'яти років роботи. Після об'єднання група «А» налічувала 79 респондентів, а група «В» - 46. За критеріями прийняття рішень практичними психологами був проведений аналіз середніх значень за t-критерієм Стьюдента, за допомогою якого ми знайшли суттєві відмінності між групами (див. таб. 1).

Таблиця 1 Таблиця порівняння груп за t-критерієм Стьюдента

	Mean (1)	Mean (2)	t-value	df	p
Креативність	4,57	4,94	0,98	123	0,330
Рефлексивність	5,21*	6,03*	3,01*	123	0,003*
Прийняття відповідальності	5,74	6,26	1,68	123	0,095
Планування рішення проблеми	11,17*	9,52*	-2,74*	123	0,007*
Самоврядування	17,11*	18,81*	3,22*	123	0,001*
Самоствердження	17,49	17,03	-0,62	123	0,535
Контроль над ситуацією	19,11	19,48	0,36	123	0,72
Самоконтроль	22,39	22,77	0,50	123	0,616
Позитивна самомотивація	18,87	17,84	-1,29	123	0,198
«Заїжджена платівка»	17,74*	16,10*	-2,35*	123	0,02*
Схильність до ризику	19,38	20,23	1,20	123	0,231
Планування	6,50*	8,23*	4,34*	123	0,00003*
Загальний рівень саморегуляції	24,22	23,77	-0,42	123	0,678

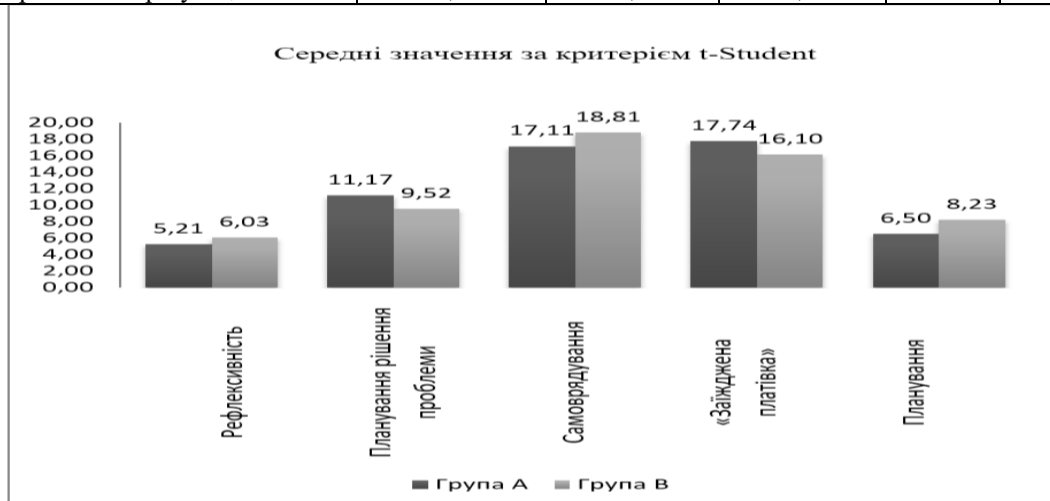

Рис. 1. Показники значимих середніх значень серед груп з різним досвідом роботи за t-критерієм Стьюдента

Суттєві відмінності були виявлені у таких критеріях: рефлексивність, планування рішення проблем, самоврядування, «Заїжджена платівка», планування (див. рис. 1). Якщо більш детально проаналізувати різниці середніх значень показників, то можна побачити, що показник «Рефлексивність» має різницю у 0,82, який вказує ($p = 0,00318$; $t=3,01$) на те, що представники групи «В» сильніше схильні до рефлексивних дій. Значимий показник середнього значення спостерігаємо у «Планування рішення

проблеми» яке дорівнює 1,95, що вказує ($p = 0,00706$; $t=-2,74$) на те, що респонденти групи «А» більш витрачають часу на планування рішення проблеми, ніж представники групи «В». В інтерпретації цього показника, ми схильні вважати, що практичні психологи з групи «В» більш ефективно використовують свій час при прийнятті рішень, що в свою чергу буде вказувати не їх опановуючий стиль поведінки. Вище сказане підкріплюється наступною вагомою різницею середніх у показнику

«Самоврядування», що дорівнює 1,7. Саме тут ми бачимо ($p = 0,00165$; $t = 3,22$) що, саме представникам групи «В» впораються краще зі стресом на відміну від інших. Також слід приділити увагу механізму поведінки «Зайжджана платівка», розбіжність середніх значень якої, по групах дорівнює 1,64, що в свою чергу вказує ($p = 0,02039$; $t = 2,35$) на більш виражену схильність до використання певних шаблонів поведінки, які на нашу думку не сприяють ефективному прийняттю рішень в певних умовах. Остання вагома розбіжність в середніх значеннях прослідковується в показнику «Планування», вона дорівнює 1,73. Цей показник вказує ($p = 0,00003$; $t = 4,34$) на те, що представники групи «В» схильні більше продумувати свою діяльність ніж представники групи «А».

Висновки. Отже підсумовуючи вищезазначене слід вказати, що «прийняття рішень» практичним психологом ми визначаємо, як особисто рефлексивний процес спрямований на усвідомлення психологом своїх стратегій поведінки, у вигляді внутрішньоособистісної редактованої діяльності, зорієнтованої на вибір

подальших дій згідно побудованого і постійно змінюваного образу особисто сприймаємої життєвої ситуації та її безпосередніх учасників, на яких, спрямовується відповідальність подальших дій зі сторони психолога. До його складових входять такі показники професійного мислення, як: досвід, креативність, рефлексивність, прийняття відповідальності, планування рішення проблеми, стилі опановуючої поведінки, самомотивація, схильність до ризику, вміння планувати подальшу діяльність, мати навички саморегуляції. В процесі дослідження ми виявили розбіжності у розвинутості деяких показників процесу прийняття рішень практичним психологом у залежності від свого досвіду, серед яких: рефлексивність, самоврядування, планування рішення проблеми, планування діяльності, «Зайжджана платівка».

Перспективи подальших досліджень. Отримані результати будуть використані в подальших дослідженнях прийняття рішень психологами, а саму у складних життєвих ситуаціях, що в свою чергу допоможе нам виділити особливості особисто сприймаємих ситуацій.

Список використаних джерел

1. Битюцкая Е.В. Когнитивное оценивание и стратегии совладания в трудных жизненных ситуациях: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Е.В.Битюцкая. Москва – 2007.
2. Дружинин В.Н. Психология: Учебник для гуманитарных вузов. 2-е изд. / Под общ. ред. В. Н. Дружинина. — СПб.: Питер, 2009. — 656 с.: ил.
3. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции: Учебное пособие. 3-е изд. — СПб.: Питер, 2006. — 208 с.: ил.
4. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений / Ю. Козелецкий; пер. с польск. Г.Е. Минца, В.Н. Поруса; под ред. Б.В. Бирюкова. — М.: Прогресс, 1979. — 504 с.
5. Корнилова Т.В. Психология риска и принятие решений: Учебное пособие для вузов / Т.В. Корнилова. — М.: Аспект Пресс, 2003. — 286 с.
6. Мальцева А.С. Особенности стратегии реализации личностного выбора в условиях социального взаимодействия / А.С. Мальцева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология. — 2010. — № 17. С. 79-84
7. Мандрикова, Елена Юрьевна. Виды личностного выбора и их индивидуально-психологические предпосылки: автореферат дис. ... кандидата психологических наук : 19.00.01/ Е.Ю. Мандрикова. — Москва — 2006.
8. Моросанова В.И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека. — М.: Наука, 2001. — 192 с.
9. Моросанова, В.И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В.И. Моросанова // Психологический журнал. - 2002. - Т.23. - №6. - С. 5-17.
10. Роменец В. А. Вибір у критичній ситуації // Основи психології. За загальною редакцією О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Київ: „Либідь”, 1995.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. — СПб: Питер, 2002. — 720 с.
12. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003. - 376 с. - С 315-322.
13. Узнадзе Д.Н. Общая психология / Пер. с грузинского Е.Ш. Чомахидзе; Под ред. И.В. Имедадзе. — М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. — 413 с: ил.
14. Чернобровкін В.М. Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія / Володимир Миколайович Чернобровкін : — вид. друге, перер. і доп. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. — 448 с.

Myroshnichenko S.O.

PECULIARITIES OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS' DECISION MAKING.

The article includes analyzes of contemporary views of the decision making concept by practical psychologists. The concept of "decision making" is considered by the personalities' statements that help in choosing certain alternatives and making decisions in difficult life situations (Kozeletsky, Uzmadze). The analysis of the personalities' self-regulation phenomenon in the form of the use of personal dispositions in combination with volitional activity is given and the processes of the volitional processes proceeding (Ivannikov, Kornilov, Mandrikova, Uzmadze). The analysis of scientific works related to the interaction of personal choice and the process of self-regulation, reflecting the elements of a phased decision making process by a practical psychologist (Morosanova, Druzhinin). Conditions of behavioral strategies formation in making decisions process in the form of planning of further actions are described (Bityuskaya). Also, a combination of activity peculiarities and intrapersonal activity at different levels of its manifestation is presented. The structural components of decision making analyzed through psychologists' personality structure and professional thinking. The key components of the personality that influence on decision making reviewed while work experience of personality is change.

Keywords: Professional thinking, decision-making, volitional act, act, intrapersonal activity, self-regulation, creativity.